

УДК 811.11,37,373 -116

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Олена Сидоренко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна, 01601;
e-mail: office.chief@univ.net.ua.*

Здійснено огляд методології та методів дослідження суспільно-політичної термінології в сучасному масмедійному дискурсі. Серед основних методів у запропонованому дослідженні застосовано спеціальні і загальнонаукові. Поліпарадигмальний методологічний апарат аналізу суспільно-політичної термінології уможливив вивчення її глибинної структури, витлумачення значення та смислів терміна. Акцентовано увагу на новому перспективному методі наноаналізу, який передбачає розщеплення смислу на дрібніші його фрагменти – наносмисли.

Ключові слова: суспільно-політичний термін, семантична структура, інваріантне значення, семантична диференційна ознака, наноаналіз, наносмисли.

У широкому колі наукової проблематики суспільно-політична лексика набуває актуальності в сучасному термінознавстві. Вона належить до найбільш відкритих систем, представляє значний лінгвістичний інтерес у зв'язку зі зростанням ролі та динаміки політичної комунікації. Певний інтерес до цього пласту лексики проявився ще у 70–80-х роках ХХ ст., про що свідчить, зокрема, монографія А. Бурячка [3]. Як В. М. вважає Лейчик до суспільно-політичної лексики належать терміни суспільних та політичних наук, професіоналізми, загальнолітературні слова і вислови, номенклатурні одиниці, власні назви тощо [6, с. 135–145]

Сьогодні в поле зору дослідників потрапляють різні аспекти означеної теми: походження суспільно-політичної термінології (А. Бурячок, С. Капралова, І. Протченко), її системна організація (Т. Коготкова, Т. Крючкова, В. Лейчик, О. Мороз, Я. Снісаренко), семантичні трансформації в різних дискурсах – художньому, публіцистичному, політичному (Г. Солганик, А. Баранов, Ю. Караулов, Т. Весна), специфіка індивідуально-авторського використання суспільно-політичної термінології (А. Григораш, І. Холявко, О. Клещова, Г. Мінчак) та інші.

Попри численні праці, присвячені дослідженню *суспільно-політичної термінології* (СПТ), деякі з її завдань досі залишаються нерозв'язаними та потребують подальшого спеціального вивчення, а саме: а) пізнавальна сутність СПТ; б) дослідження її смислотвірного потенціалу; в) аналіз функціональних особливостей СПТ у масмедійних текстах.

Лексичний пласт СПТ, процес трансформацій якого є майже безперервний, чітко реагує на зміни термінологічної лексики на кожному етапі її розвитку, що проявляється у зв'язку

мовної системи з політичними сферами суспільного та економічного життя. Отож у мові ЗМІ часто трапляються термінологічні такі поняття: *front runner* – *головний претендент на висунення на посаду*; *swing voter* – *незалежний виборець* тощо.

Будь-яка галузь дослідження згідно з методологією, повинна разом з об'єктом і предметом вивчення опиратися на дослідницькі методи, що дають змогу глибоко проникнути в матеріал дослідження, отримати конкретні його результати. Семантичні процеси, що виникають у СПТ масмедійної сфери, менш досліджені, а процеси їхнього функціонування належать до кола **актуальних** проблем термінознавства.

Актуальність нашої розвідки полягає в дослідженні сучасної англійської суспільно-політичної термінології сфери ЗМІ у статичі (лексикографічні джерела) і динаміці (тексти масмедійної сфери), які досі не розглядали з позиції виявлення внутрішньомовної суті інваріантного значення СПТ.

Предмет нашого дослідження – семантичні процеси формування та функціонування СПТ сфери ЗМІ у процесі творення та подальшого розвитку нових лексем.

У науковому дослідженні розрізняємо методологію, метод та методику. Під методикою, за І. Арнольд, розуміємо сукупність прийомів спостереження, експерименту чи опису. Метод, на думку вченої, – це підхід до матеріалу, що досліджують, його систематизація та теоретичне осмислення, а методологія передбачає застосування принципів світогляду до процесу пізнання, тобто співвіднесення отриманих даних з іншими фундаментальними науками, передусім з філософією [1].

Традиційно методи дослідження поділяємо на філософські, загальнонаукові і спеціальні, які тісно корелюють між собою у будь-якому дослідженні, зокрема в нашому, присвяченому корпусу СПТ. Залежно від конкретики методологічного аналізу, виокремлюємо два рівні методології, де на першому (вищому) рівні перебуває загальна методологія, а другий рівень займає галузева (спеціальна) методологія суспільно-політичної термінології. У ширшому сенсі методологія СПТ налічує теорію, вищезазначені загальнонаукові та спеціальні методи дослідження її предмета, а у вузькому – систему методів отримання інформації.

Мета нашої розвідки – розкрити комплексну методологію дослідження, що передбачає: компонентний метод (для з'ясування семантичних змін у СПТ); контекстуальний метод (для виявлення соціальної значимості та контекстуальних особливостей СПТ) у спеціальному тексті ЗМІ в умовах його функціонування. Метод кореляції мовних і соціальних явищ для врахування соціальних чинників, що впливають на характер термінології і семантики СПТ; метод семантичних множників, що дає змогу виявляти семи через семантичний аналіз текстів, визначення значення та встановлення семантичної близькості між термінами суспільно-політичної сфери; дистрибутивний метод для вивчення термінів, які трапляються у дефініціях та текстах ЗМІ.

Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких двох **завдань**:

- описати комплексну методику дослідження семантичної структури СПТ;
- за її допомогою висвітлити семантичні процеси та динамічний потенціал у масмедійному дискурсі.

Додамо, що під час дослідження використано також методи суцільної вибірки: метод семантичної опозиції, польовий метод, аналіз словникових дефініцій. Метод “значення – смисл” використано з метою вивчення внутрішньої організації СПТ, виявлення стабільних інваріантних елементів на рівні мови та конкретних змінних смислів на рівні мовлення. Застосування компонентного аналізу дало змогу визначити семантичну структуру термінів, що трапляються в суспільно-політичних та масмедійних текстах.

Функціональний метод застосовано для дослідження терміна в процесі його функціонування у масмедійних текстах, скажімо: *to plump for the election of a candidate – голосувати лише за одного кандидата (при можливості віддати голос за кількох)*. Застосування описового методу передбачило не лише опис термінологічних одиниць суспільно-політичної сфери, а також їхнього функціонування. Зазначений метод став підґрунтям для укладення глосарію СПТ, відібраного у процесі аналізу спеціальних масмедійних текстів.

Окрім зазначених методів дослідження, в нашій праці застосовано низку математичних методів, без яких сучасні лінгвістичні дослідження неможливі. Ці методи представлені кількісними (простим підрахунком частоти вживання СПТ) та статистичними (використанням формул для ілюстрації кількісної презентації термінологічних одиниць у спеціальному тексті) методами. Загальна кількість СПТ, залучених до аналізу, становить 1500 одиниць (суцільна вибірка з масмедійних текстів). Зазначені методи дали змогу описати кількісні характеристики суспільно-політичного термінологічного корпусу, підрахувати частотність вживання СПТ, встановити закономірну залежність між частотами. Поетапна методика дослідження СПТ передбачає: відбір фактологічного матеріалу, дослідження структури та семантики СПТ, його функціональних особливостей.

Концепцію нашого дослідження сформульовано на ґрунті наукового надбання фахівців у галузі семасіологічного термінознавства, що передбачає аналіз глибинної семантичної структури терміна, витлумачення його значення і смислів. Об'єднаним стрижнем методологічного апарату є тісна інтеграція зазначених вище структуралізму та функціоналізму, що, відповідно, диктує міждисциплінарну і водночас поліпарадигмальну методичку аналізу СПТ. Поглиблені знання структурних і функціональних параметрів семантики значення терміна уможливили пізнання потенціалу його прихованих смислів, наприклад, *gap – пролом, провал, прогалина, пауза тощо. There was a large gap between their political philosophies – існує велика розбіжність у їхніх політичних поглядах*.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше досліджено СПТ масмедійної сфери у процесі його еволюції від словникового до текстового функціонування. Методом семантичного аналізу терміна “значення–смысл” виявлено та встановлено семантичний стрижень–інваріант і диференційні смисли [5, с. 28]. Проаналізовано значення СПТ з позиції семантичної ієрархії: доміанти та периферійних ознак. Системний аналіз термінологічного корпусу суспільно-політичної сфери на парадигматичному та синтагматичному рівнях дав змогу описати повноту семантики імпліцитних смислів терміна, збагнути його конотативне наповнення.

Для кращого висвітлення ключового методу “значення–смысл” як механізму пояснення, утворення термінів, передусім акцентуємо увагу на його детальнішому аналізі у мовознавчих теоретичних працях.

Виходячи із загальної теорії “інваріант–варіант”, розробленої В. М. Солнцевим [7], ці семантичні категорії трактуємо як різнопланові компоненти: семантичний інваріант (інваріантне значення) як елемент системи мови і **змінні смисли – як елементи системи мовлення**. Тобто, дихотомія “значення–смысл” полягає в розмежуванні СПТ на два різнопланові компоненти: стабільні інваріантні, що належать до парадигматики мови, і змінні смисли в синтагматиці мовлення. Семантичну структуру значення, на думку Ю. Д. Апресяна, можна уявити як суму або пучок елементарних смислів (сем, семантичних множників, семантичних компонентів) [2, с. 106]. Важливим є, передусім, сам механізм виокремлення інваріантного значення з його численних контекстуальних утворень у масмедійних текстах, породжених функціонуванням інваріантного значення у синтагматиці мовлення.

Виокремлення інваріантного значення. Семантичний процес виокремлення інваріантного значення ускладнений двома основними причинами. Перша полягає в тому, що дослідники намагаються виокремити семантичний інваріант як стабільну константну частину із різних семантичних контекстів, що породжує його численні смисли. Другою причиною є те, що лінгвісти докладають надзвичайних зусиль, щоб виокремити різні семантичні варіанти певного інваріанта в одному плані – у мовленні. За нашою методикою виокремлення інваріантного значення з його численних різних змістів, контекстуальних утворень у синтагматиці мовлення відбувається як результат творчого поєднання комунікантом семантичного інваріанта в парадигматиці мови зі змінними поняттями в синтагматиці мовлення.

Найбільш ускладнили виокремлення семантичного інваріанта створили самі дослідники, порівнюючи поняття, які не мають нічого спільного, окрім однієї ознаки, за якою їх протиставляють. Протиставляючи різні термінологічні поняття, отримуємо різні значення терміна. Згідно з методом “значення–смысл” запропоновано протиставляти не різні, а тотожні поняття, в результаті чого диференційна ознака чітко есплікується та породжує різні нормативні смисли – *racial segregation, religious segregation* – сегрегація за расовою та релігійною приналежністю; *floating voter* – виборець, що не голосує послідовно (хиткий виборець); *floating capital* – обіговий капітал.

Отже, семантичний інваріант розглядаємо як низку комунікативно-релевантних ознак (КРО), закріплених за терміном, які виконують смислорозмежувальну функцію. У процесі актуалізації СПТ у мовленні ці ознаки диференціюють його від інших, породжуючи інші смисли вживання терміна, наприклад, *an absolute (a brutal, a ruthless) dictatorship* – абсолютна (брутальна, безжалісна) диктатура.

Застосування методу “значення–смысл” дає змогу, з одного боку, відмежувати стабільні інтралінгвальні компоненти мови від змінних екстралінгвальних понять, які позначають інваріантним значенням у кожній одиниці актуалізації, а з іншого – встановити семантичну сутність кожної семи її функціонування [9]. Процедуру виокремлення інваріантного значення СПТ ми викладемо в окремій статті. Сьогодні зупинимось лише на її загальних методологічних засадах.

Останнім часом у семасіологічному термінознавстві все частіше застосовують метод *семантичних опозицій*, розроблений М. С. Трубецьким і використаний ним у фонології [8]. У пошуках шляхів дослідження значення СПТ ми також звернулися до цього наукового методу дослідження. Згідно з методом семантичних опозицій, для протиставлення об’єктів недостатньо, щоб вони були різними. Необхідно, щоб вони мали щось спільне, тобто *основу протиставлення* – ознаки за якими протиставляють досліджувані об’єкти, які називаємо “смислорозмежувальними”. Для прикладу: *a bridge in understanding* – місток порозуміння та *to burn one’s bridge* – покінчити зі старим життям, або *he nailed his argument with quotaton* – він підтвердив свій аргумент цитатою, де *bridge* та *nailed* есплікують не фізичні, а психічні поняття.

Такий методичний підхід до тлумачення значення терміна, на нашу думку, дає дослідникові надійний інструмент для наукового емпіричного спостереження. Проте для кращого розуміння методу семантичних опозицій необхідно, в межах цієї розвідки, з’ясувати й інші його основні робочі та методологічні поняття, зокрема: *семантичну опозицію, семантичну диференційну ознаку, основу семантичної опозиції*.

Семантична опозиція. Семантичну опозицію розуміємо, тут і надалі, як відношення протиставлення абсолютно тотожних смислових понять, одне з яких відрізняється від

іншого присутністю / відсутністю додаткової семи: *sanction – to grant parliamentary sanction – ратифікувати (документ) у парламенті; to impose sanctions against somebody – застосовувати санкції проти когось.*

Семантична диференційна ознака – це комунікативно-релевантна ознака семантичної структури терміна, абстрагована від субстанції елементів первинної системи і закріплена в терміні як компонент його інваріантного парадигматичного значення. Абстрагованість *семантико-диференційних ознак* (СДО) зумовлює легкість трансферу ознак з однієї терміносистеми на тотожні відношення і зв'язки між елементами інших систем, де можна розпізнати подібні, аналогічні ознаки: *flash news – останні новини; flash bulletin – зведення про хід виборів.*

Основа семантичної опозиції. Дві абсолютно тотожні семантичні ознаки як члени семантичної опозиції без додаткових диференційних ознак визначають як основу семантичної опозиції. Таке визначення семантичної опозиції, її основи і семантичних ознак, унеможливує протиставлення різних смислових понять: *barnstorm (v) – (амер.) – виїжджати в агітаційну поїздку на місце. The presidential candidate barnstormed through five states – Кандидат у президенти провів передвиборну кампанію у п'яти штатах.*

Метод наноаналізу. У період інтенсивного розвитку суспільно-політичних та природничих наук, а разом з ними – і фахових термінологій акцентують увагу не лише на традиційних, описаних методах дослідження англомовного СПТ (його структури, семантики). Такі традиційні методи, до певної міри, є дослідженими. На наш погляд, заслуговує уваги і перспективний у семасіологічному термінознавстві метод *наноаналізу*, суть якого полягає в подальшому розщепленні смислу на ще дрібніші його фрагменти – *наносмисли*. Наноаналіз засвідчує і невичерпність метафоричного потенціалу та перманентного генерування СПТ, скажімо: – *parashute candidate – політичний кандидат, який планує брати участь у виборчих округах, де він не проживає.*

Отже, виявлення наносмислових фрагментів терміна у процесі їхнього функціонування у спеціальному дискурсі уможливує пізнання його латентних (прихованих) смислових прирощень: *rainbow coalition – широка коаліція, в якій представлені усі партії парламенту; puppet government – маріонетковий уряд тощо.* Зазначимо, що наносмисли, як найдрібніші фрагменти смислу, є кількісно невичерпними, отож такий підхід до вивчення семантичної природи фахового терміна має подальші перспективи дослідження.

На думку дослідників, наноаналіз структури смислу дає змогу доповнити існуючу методику компонентного аналізу шляхом подальшого розщеплення семи на її дрібніші фрагменти *наносмисли* [4, с. 26–29], як відображення найдрібніших елементів людської думки. На наш погляд, найдрібніші наночастинки смислу (*наносмисли*) перебувають у постійній дифузії та володіють здатністю до зчеплення з іншими компонентами, які рухаються зустрічними потоками від мовця до реципієнта, породжуючи певні конотації, скажімо: *privacy (the right to be let alone) – право особистості на свободу; an invasion of one's privacy – зазіхати на чийсь самотність; to violate smb's privacy – порушувати чийсь самотність тощо.*

Отже, динамічний розвиток наук і образність мислення є потужним імпульсом для приведення у рух наносмислів, що робить можливим їхнє оказіональне сплетіння, та призводить до своєрідного *семантичного вибуху* у значенні терміна: *a cradle of liberty – колицка свободи; a cradle of civilization – колицка цивілізації.*

Наша **гіпотеза** про те, що у терміні СПТ можна виокремити безліч наносмислів, як складових його конотації, базується на наведених нижче міркуваннях. Суть наноаналізу

полягає в кінцевій декомпозиції значення терміна, відповідно, на: *семи, атоми, кванти, наносмисли* як синонімічні складові, що у процесі комунікативної діяльності *виштовхуються* потоком свідомості, реалізуючись у численних неординарних терміносполученнях. Наприклад: *a sharp mind – гострий розум; a sharp criticism – гостра критика; Sharp differences of opinions – різке розходження думок.*

Отже, ми проаналізували низку методів, які дають змогу розкласти значення СПТ на структурні компоненти терміна та складові його концепту, описати механізм виокремлення стабільного семантичного компонента інваріанта за допомогою методів: “значення – смисл”, компонентного аналізу та семантичних опозицій. Досліджений смисловий каркас СПТ та ієрархія сем дали змогу проникнути у глибину смислів та наносмислів, що дало змогу інтерпретувати термін у новому контекстуальному оточенні.

СПТ розуміємо як відкриту знакову систему номінативних одиниць: семантично (загальноновживані слова, що отримали термінологічне значення, смисли, наносмисли для вираження понять, що віддзеркалюють сферу суспільно-політичного та економічного життя.

Одержані результати можна використати в курсах з термінології, у процесах впорядкування, стандартизації та уніфікації англійської фахової терміносистеми.

1. Арнольд И. В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методы ее исследования : дисс. ... д-ра филол. наук / Арнольд Ирина Владимировна. – Л., 1966. – 192 с.
2. Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1996. – 305 с.
3. Бурячок А. А. Формування спільного фонду суспільно-політичної лексики східнослов'янських мов: назви відносин між державами, народами / А. А. Бурячок. – К. : Наук. Думка, 1983. – 248 с.
4. Вардзелашвили Ж. А. Наносмыслы в компонентном анализе слова / Ж. А. Вардзелашвили // Славистика в Грузии / ТГУ. – Тбилиси, 2003. – Вып. 4. – С. 26–29.
5. Гурський С. О. Значення слова і термін / С. О. Гурський // Іноземна філологія. – 1971. – Вип. 26. – С. 28.
6. Лейчик В. М. Особенности терминологии общественных наук и сферы ее использования / В. М. Лейчик. – Москва, 1983. – С. 135–145.
7. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. – М. : Наука, 1977. – 341 с.
8. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 372 с.
9. Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. “Українська мова” / Холявко Ірина Вікторівна. – Кіровоград, 2004. – 20 с.
10. Longman Dictionary of Contemporary English / ed. by Smith F. – London : Harlow and Pitman Press, 1996. – 1303 p.
11. Roget's International Thesaurus / rev. by R. L. Chapman. – 4th ed. – New York, London & Glasgow : Harper Collins Publ, 1991. – 1317 p.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Елена Сидоренко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

ул. Владимирская 64/13, Киев, Украина, 01601;

e-mail: office.chief@univ.net.ua

Исследованы методология и методы общественно-политической терминологии в современном масмедийном дискурсе. Среди основных методов использованы специальные и общенаучные: “значение–смысл”, компонентный, структурный, семантический, функциональный. Полипарадигмальный методологический аппарат анализа общественно-политической терминологии позволил изучить ее глубинную структуру, объяснить значение и смыслы термина. Акцентируется внимание на новом перспективном методе наноанализа, который предполагает декомпозицию смысла на его мельчайшие фрагменты – наносмыслы.

Ключевые слова: общественно-политический термин, семантическая структура, инвариантное значение, семантический дифференциальный признак, наноанализ, наносмыслы.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF SOCIAL AND POLITICAL TERMINOLOGY

Olena Sidorenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
64/13, Volodymyrska St., Kyiv, 0160, Ukraine
e-mail: office.chief@univ.net.ua*

The article is concerned with the research of methodology and methods of social and political terminology in modern mass media texts. Both special and general scientific methods are applied: meaning/sense, componential, structural, semantic and functional. The poly-paradigm methodological mechanism applicable to the social-political terminology enabled us to study its deep structure to explain the meaning and senses of the term. Special attention is focussed on nanoanalysis as a promising method allowing to split the sense into its tiny components called nanosenses.

Key words: social and political term, semantic structure, invariant meaning, semantic differential feature, nanosenses, nanoanalysis.